

Чамахуд Дарина, студентка 4 курсу історико-теоретичного факультету кафедри історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Науковий керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент О. В. Путятницька.

ДИРИГЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ЯЦИНЕВИЧА:

НОВІ АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Нині забуті сторінки музичного минулого України дедалі повніше розкриваються – час вносить свої корективи. Перед музикознавством стоїть завдання повернути творчі здобутки тих митців, які, не визначаючи провідних напрямків культурних процесів, в міру сил і здібностей примножували духовні надбання своєї батьківщини. Серед таких діячів – знаний у свій час, але майже забутий згодом Яків Михайлович Яциневич. На сьогодні актуальним залишається дослідження постаті цього композитора, оскільки у його творчій біографії є багато невідомих фактів.

Складність цього аспекту посилюється ще й тим, що в жодному архіві Києва, Одеси, Білої Церкви та інших міст, у яких проживав Я. Яциневич, не має документальних фондів на ім'я митця. Винятком є Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології, у якому зберігаються нотні джерела та окремі документи композитора. Проте керівництво архіву забороняє студентам користуватися їх фондами (дозволено виключно для написання кандидатських дисертацій). Тому джерелознавчу роботу необхідно було здійснювати у всіх архівах Києва, зокрема у Центральному державному архіві вищих органів влади (ЦДАВО), Центральному державному історичному архіві (ЦДІАК) та Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ), відшукуючи дотичні матеріали, які, за нашим припущенням, могли б містити хоч якусь згадку про Я. Яциневича. Звичайно, результат не завжди був позитивним. Оскільки обсяг доповіді не дозволяє розкрити усю віднайдену інформацію, тому ми обмежимося лише тими новими фактами, які пов'язані із диригентською діяльністю композитора.

Диригентською справою Я. Яциневич захоплювався протягом усього свого життя. Для того, щоб зрозуміти, хто ж прищепив композитору любов до хору та диригентства, спочатку спробуємо дослідити, у яких закладах та у кого навчався

митець. До сьогодні досить мало було інформації *про освіту*, яку отримав Я. Яциневич. Проте нам вдалося встановити деякі відомості. Дослідник Т. Філенко у своїх статтях та випускниця Київської консерваторії Оксана Семирозум у своїй дипломній роботі зазначають, що композитор навчався у Києво-Софійській духовній школі. Проте жоден із них не вказує на джерело інформації. Окрім цього, відомо, що у 1890 р. Я. Яциневич закінчив ще й духовну семінарію (КДС). На основі цієї інформації ми здійснювали пошуки записів у справах про Києво-Софійське духовне училище та КДС. Проте потрібні свідчення були віднайдені у ЦДАМЛМ у біографічній довідці Я. Яциневича, укладеній музикознавцем та редактором Видавництва образотворчого мистецтва і музичної літератури Л. Кауфманом¹ на основі листування із дружиною Я. Яциневича – І. Яциневич для видання цієї інформації у біографічному довіднику українських композиторів: *«Загальну освіту здобув в Києво-Софійському духовному училищі, перебуваючи в якому співав одночасно в митрополичому хорі, де одержав перші знання з теорії музики та гри на скрипці. Після закінчення училища вчився в духовній семінарії, де зокрема вивчав співи, сольфеджіо, диригентсько-хорову справу та гру на ф-но у Л. Д. Малашкіна»* [1, арк. 3].

На жаль, у цій довідці не вказано період навчання композитора у згаданих закладах. Проте можемо встановити певні часові обмеження щодо цього. Достовірно відомо, що Я. Яциневич закінчив КДС у 1890 р. У процесі пошуку інформації про термін навчання у семінаріях того часу ми натрапили на Устав православних духовних семінарій та училищ, затверджений 22 серпня 1884 року. Перед вами – копія із цього уставу, де у главі 1 «Общія положенія» у §7 зазначено *«В семинарии полагается шесть классов с годичным курсом в каждом»* [8, с. 2]. Таким чином, можна вважати, що митець вступив до КДС за 6 років до 1890 р., тобто відразу після прийняття нового Уставу – у вересні 1884 року у віці 15 років, що цілком було допустимо, оскільки у главі 9 «О приеме учеников в семинарию» у цьому ж Уставі у §114 читаємо: *«В первый*

¹ Леонід Кауфман (1907–1973) – український музикознавець, композитор; 1949–1951 – завідувачий музичного відділу «Радянське мистецтво»; 1962–1963 – редактор Видавництва образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР; з 1964 – на творчій роботі.

класс поступают в возрасте от 14 и не свыше 18 лет, основательно знающие предметы преподаваемые в духовных училищах» [8, с. 56].

Проте у нас виникла й інша версія. У фонді Л. Кауфмана було віднайдено біографічну довідку диригента Я. Калішевського². У ній зазначено: «В его хоре получили начальное музыкальное образование многие хоровые дирижеры и певцы. Среди них – Я. Яциневич, К. Стеценко, М. Гайдай, М. Литвиненко-Вольгемут, Петляш и мн. др.» [2, арк. 50]. Йдеться про митрополичий хор при соборі св. Софії, яким у 1885–1920 рр. керував Я. Калішевський. Таким чином, мабуть, Я. Яциневич вступив до КДС дещо пізніше, оскільки під час навчання у Києво-Софійському духовному училищі композитор паралельно співав у цьому митрополичому хорі, про що зазначено у біографічній довідці про митця. Тому можемо припустити, що композитор співав у згаданому хорі саме під керівництвом Я. Калішевського щонайраніше з 1885 року. Варто зауважити, що цей диригент був надзвичайним майстром своєї справи. Один із його вихованців писав: «В ту пору, когда гремела слава Калишевского, кто хотел, тот многому научился... К нему нужно было только присматриваться и ловить каждое его указание» [4]. Тому, пройшовши таку школу, Я. Яциневич очевидно отримав хороші навички співу та хорового диригування.

У процесі встановлення дати вступу композитора до КДС, ми звернули увагу на згадку у біографічному документі Я. Яциневича про російського композитора і диригента Л. Малашкіна³, у якого митець вивчав «співи, сольфеджіо, диригентсько-хорову справу та гру на ф-но». Зазначимо, що у жодному з опублікованих матеріалів про Я. Яциневича досі не згадувалося це прізвище, а Т. Філенко стверджує, що композитор «самотужки оволодіває грою на фортепіано» [9, с. 190]. Нами було виявлено, що протягом певного періоду (приблизно з 1877 р.) до 1888 року Л. Малашкін проживав у Києві, викладав співи у КДС і навіть був диригентом Київської опери. Окрім цього, він був автором великої кількості духовних творів. Очевидно, Л. Малашкін, як і Я. Калішевський, значно вплинув на формування уподобань та смаків

² Яків Калішевський (1856–1923) – український хоровий диригент; диригент хору при Софійському соборі (1895–1920); з 1919 керівник хорової капелі імені М. Лисенка в Києві; автор церковних музичних творів.

³ Леонід Малашкін (1842–1902) – російський композитор, диригент, піаніст, педагог; музичну освіту отримав у Берліні; з 1870 переїхав у Петербург, виступав як диригент та композитор; з 1877 диригент Київської опери; викладав співи у Київській духовній семінарії; з 1888 жив у Москві; писав переважно церковну музику.

Я. Яциневича до церковної музики та диригентської справи. Оскільки Л. Малашкін виїхав у Москву у 1888 році, це є ще одним підтвердженням того, що Я. Яциневич вступив до КДС іще до цієї дати. Проте, якщо врахувати участь композитора у митрополичому хорі під керівництвом Я. Калішевського з 1885 року, то можемо припустити, що Я. Яциневич став студентом КДС не раніше 1886 та не пізніше 1887 року відразу після закінчення Києво-Софійського духовного училища, що згідно з Уставом дозволялося: *«Окончившие курс воспитанники духовных училищ принимаются в семинарию по установленным свидетельствам, в коих обозначается право поступления их в семинарию»* [8, с. 57].

Таким чином, композитор вступив до КДС у третій або четвертий клас, що було можливим у той час. Адже у §113 згаданого вище Уставу зазначено: *«Прием дозволяется как в первый класс семинарии, так и в последующие, за исключением шестого»* [8, с. 55]. Якщо ж ця думка вірна, то композитору на момент вступу було 17 чи 18 років, що цілком допускалося для прийому у старші класи [8, с. 56]. Подальші пошуки документів дадуть змогу остаточно підтвердити цю інформацію.

Досі малодослідженим був факт *регентування Я. Яциневича церковними хорами* у молоді роки композитора. Дослідники пишуть, що митець «на останніх курсах навчання в семінарії працював помічником диригента хору Михайлівського монастиря. <...> Після закінчення семінарії його було запрошено на посаду диригента архієрейського хору» [99, с. 190], але водночас він «не залишає роботу помічника регента у Михайлівському монастирі» [6, с. 29]. Тобто не зовсім зрозуміло, чи це один і той же хор чи різні. Проте жоден із дослідників не зазначає ні джерел такої інформації, ні років, коли Я. Яциневич займав згадані посади.

Під час пошуку документів, які б розвіяли усі сумніви з цього приводу, в ЦДІАК у фондї Михайлівського Золотоверхого монастиря вдалося натрапити на декілька цінних джерел. У них зазначено наступне: *«16-го сего Декабря 1898 г. бывший регент Михайловского Архиерейского хора Я. М. Яциневич в присутствии о. Наместника монастыря Иеромонаха Митрофана и временного регента Мих. А. Надеждинскаго сдал нотную библиотеку»* [7,

арк. 24–24зв.], наприкінці – позначка «*нотную библиотеку сдал*» і підпис композитора; а також: «*По уходе регента Я. М. Яциневича не оказалось нот, по которым за последнее время пелись некоторые песнопения*» [7, арк. 25]. Тобто можемо стверджувати, що саме цей хор Михайлівського монастиря і був архієрейським, оскільки усі ці матеріали адресовані Преосвященійшому Єпископу Уманському, Вікарію Київської єпархії, Настоятелю Києво-Михайлівського монастиря Сергію, при якому і утримували хор.

Підтвердженням усього висловленого є біографічна довідка Я. Яциневича, укладена Л. Кауфманом, у якій вказано: «*Під час перебування в семінарії працював помічником диригента хору Київського Михайлівського монастиря. Після закінчення семінарії <...> до 1898 року був на посаді диригента архієрейського хору*» [1, арк. 3].

Таким чином, віднайдені документи дають можливість документально підкріпити той факт, що митець був спочатку помічником регента, а згодом регентом в одному і тому ж архієрейському хорі у Михайлівському монастирі, а також встановити, що цією діяльністю він займався від періоду навчання у семінарії (тобто від 1886–1887 рр.) аж до 1898 р.

Дослідники О. Семирозум та Т. Філенко зазначають, що протягом тривалого періоду свого життя із 1899 р. до 1912 р. Я. Яциневич керував студентськими хорами, а саме – хором Київського університету святого Володимира та хором Політехнічного інституту. Будучи постійним диригентом, композитор мав велику можливість самостійно популяризувати твори не лише сучасних йому авторів, а й власні. У ЦДАМЛМ було віднайдено виписки з газет про концерти та заходи, у яких брав участь Я. Яциневич як диригент, зроблені дбайливим почерком [5, арк. 23–26 зв]. На жаль, поки встановити особу цього переписувача не вдалося. Сподіваємося, подальші дослідження допоможуть достовірно це виявити. Газетна періодика дає цінні відомості не лише про сприйняття слухачами хорів під керівництвом Я. Яциневича, а й про майстерність його як диригента. Так, у газеті «Волинь» від 19 листопада 1904 р. зазначено: «*Студенческий хор Киевского Университета, в числе 70 человек, под управлением дирижера Я. М. Яциневича и при участии студентов-солистов даст два концерта: один в Житомире, и другой в Бердичеве*

22 ноября. <...>. Я. М. Яциневич давно известен как прекрасный организатор хоров» [5, арк. 23], а у газеті «Рада» за 1907 р. (№84) читаємо: «Шевченківський «Спектакль-концерт» київського т-ва «Просвіта», що відбувся 7 квітня в театрі «Грамотности», було улаштовано дуже інтересно. <...>. Потім величезний мішаний хор (більше 100 чоловіка в українських костюмах): студентів Університету, трупи М. К. Садовського та Лукьянівського Народного Дому, під орудою д-я Яциневича і аккомпанімент оркестру чудово проспівав традиційний “Жалібний Марш”» [5, арк. 23]. Таким чином, можемо стверджувати, що виступи студентських хорів під керівництвом Я. Яциневича були високо оцінені його сучасниками.

Із 1917 р. Я. Яциневич брав активну участь у діяльності УАПЦ. У фондах ЦДАВО, серед справ про листування УАПЦ із Софіївською церковною радою, було віднайдено Протоколи наради диригентів м. Києва, зокрема від 16 липня 1919 року [3, арк. 61–62]. Нами було проведено порівняння графічного зображення достовірно відомого автографу Я. Яциневича зі справи про нотну бібліотеку Михайлівського монастиря [7, арк. 24зв.] з іншими підписами митців, які зафіксовані у зазначеному Протоколі. У результаті, було виявлено, що у 1919 р. Я. Яциневич був одним із членів наради диригентів м. Києва, про що раніше ніде не згадувалося.

Дослідники зазначають, що у 1919 р. композитор став співробітником Всеукраїнського Музичного комітету, де очолив посаду диригента Капели ім. М. Лисенка при цьому Комітеті. Нам вдалося встановити, що у цій Капелі Я. Яциневич співпрацював разом із його наставником та вчителем у диригентській справі Я. Калішевським. Про це дізнаємося із біографічної довідки Я. Яциневича, укладеної Л. Кауфманом: «На початку 1919 р. працював у Всеукраїнському музичному комітеті відділу мистецтв при народному комісаріаті освіти УРСР, пізніше керував Київською хоровою капелюю ім. М. В. Лисенка (разом з Я. Калішевським)» [1, арк. 3].

У 1925–1930 рр. Я. Яциневич проживав та займався активною творчою діяльністю в Одесі. Про це свідчать документи, віднайдені Т. Філенком та О. Семирозум у фонді композитора в ІМФЕ. Дослідники зазначають, що, перебуваючи в Одесі, Я. Яциневич працював керівником Української капели

ім. Лисенка; інспектором музичних курсів Одеси; інструктором з клубної хорової роботи; організатором загальноміського хору; вчителем співів в Одеській Трудовій залізничній школі №75 та в Одеському Інституті Народної Освіти. Також композитор був членом Одеської філії товариства ім. М. Леонтовича та активно співпрацював із Одеською кінофабрикою. На жаль, цей період життя композитора досі є малодослідженим, адже, уся інформація, яку віднайшли дослідники, заснована лише на окремих згадках у періодичних виданнях.

Нам вдалося віднайти деякі архівні матеріали та замітки, які вкотре переконують у тому, що Я. Яциневич був диригентом високого рівня майстерності. У вже згаданих виписках із газет, віднайдених нами у ЦДАМЛМ, є багато записів про роботу композитора у Капелі ім. М. Лисенка. Так, про концерт Капели в театрі імені Т. Шевченка, яка вже проіснувала на той час один рік (заснована у січні 1925 р.), у газеті «Вечерняя Известия» від 1 лютого 1926 р. писали: *«Судя по данным отчетного концерта, молодой хор т. Яциневича уже и сейчас имеет солидные достижения. Хорошая динамичность передачи, четкость дикции коллектива, чувствуется спаянность хора. Репертуар базируется на родной песне в художественной обработке Стеценка, Леонтовича, Демуцкого и др. национальных, украинских композиторов. Некоторые их аранжировки положительно чудесно звучат и вызывали единодушный восторг публики»* [5, арк. 25]. Про значний успіх та любов публіки до цього колективу свідчать й інші публікації – у газеті «Вечерняя Известия» від 13 березня 1926 р. (№847), де зазначено: *«Хорошее впечатление оставила хоровая Капелла (дирижер Я. М. Яциневич), стройно и музыкально исполнившая кантату и несколько хоровых номеров»* [5, арк. 25] та у газеті «Известия» від 10 серпня 1926 р. (№670), де писали: *«Выступление украинской хоровой капеллы (дирижер Я. Яциневич) на закрытом спектакле в городском саду сопровождалось шумным успехом»* [5, арк. 25зв.].

Отже, поле дослідження життєвого та творчого шляхів Я. Яциневича надзвичайно широке. Віднайдено нами факти біографії митця вкотре переконують у тому, що смаки та уподобання формуються ще у дитячому та юнацькому віці. Тому не дивно, що, зростаючи та навчаючись у високо

моральному та духовному оточенні, Я. Яциневич не лише написав значну кількість духовних творів, а й став хорошим регентом.

Дякую за увагу!

Список використаних джерел:

1. Е. Д. Альбер. Яциневич Яків Михайлович. Біографічні довідки//ЦДАМЛМ України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 31. 6 арк.
2. Короткі біографічні дані композиторів, диригентів, співаків//ЦДАМЛМ України. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 679. 103 арк.
3. Листування з Софіївською церковною радою про призначення священників і дяків в парафії, про дозвіл вести релігійну службу на українській мові. – ЦДАВОВУ України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 34. – 96 арк.
4. М. Т. Духовный концерт Я. С. Калишевского // Киевлянин. – 1915. – № 54. – 23 лютого. Цит. за: Пархоменко Л. Легендарний Яків Калішевський в українській хорівій культурі / Л. Пархоменко. [Електронний ресурс]. URL: https://parafia.org.ua/person/kalishevskij-yakiv/#footnote_49_5482
5. Підготовчі матеріали до Кауфмана Л. С. про різних осіб: біографічні довідки, виписки з книг, статті різних авторів та ін.//ЦДАМЛМ України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 274. 119 арк.
6. Семирозум О. Музично-історичні джерела до біографії та творчої діяльності Я. М. Яциневича. Каталог рукописних та друкованих матеріалів : дипломна робота / О. Семирозум ; НМАУ ім. П. І. Чайковського. – К., 2005. – 235 с.
7. Справа про укладання повного Каталогу нотної бібліотеки хору Його Преосвященства//ЦДІАК України. Ф. 169. Оп. 8. Спр. 3940. 27 арк.
8. Устав православных духовных семинарий и училищ, высочайше утвержденные 22 августа 1884 года, с относящимися к ним постановлениями Святейшаго Синода. С-Пб : Синодальная типография, 1888. 205 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003550911#?page=2>
9. Філенко Т. З архіву композитора і диригента Я. М. Яциневича / Т. Філенко // Український музичний архів. – Вип. 1. – К. : Центрмузінформ, 1995. – С. 189–214.